

Populizem in krog nasilja

Abstract

Populism and The Circle of Violence

The immigrant crisis and the rise of right wing populism have offered a new framework for violent conflicts and even episodes of terrorism in the countries of the Northern Hemisphere. With this in mind, we must come back to the challenge of explaining cognitive radicalization (to use the term proposed by Q. Cassam). One line of answering the question is pointing to the setting of mutual antipathy that gives rise to the vicious circle of mutual strengthening and radicalization. The initial steps are dictated by the socio-economic fears of the unprivileged classes of the host societies and the negative attitudes caused by the experience of Western interventions in the societies of would-be immigrants. The behavior of both sides is fueled by negative and mostly false stereotypes. Once the two groups are faced against each other, the vicious circle expands, deepens and gains strength, with the negative stances being articulated by leading conflict-mongers on both sides. The understanding of this epistemic viciousness might offer some interesting explanations of this phenomenon. Cassam, who has developed a deep and original moderate epistemic particularism, is doubtful about the effectiveness of this approach; despite this, the article looks to explore the extent to which mutual knowledge between the two parties can contribute to the improvement of the situation. By learning more about each other and the new situation, we can open up possibilities for overcoming some of the most important cognitive causes of extremism and violence. Ameliorative epistemology should take this possibility seriously.

Keywords: right-wing populism, radicalization, vicious circle, violence, fake news, media, migration

Nenad Mišćević is a Croatian analytical philosopher. He is a Full professor at the Faculty of Arts, University of Maribor. He also lectures at the Central European University (CEU). He has been a guest lecturer at many European universities (nenad.miscevic@um.si).

Povzetek

Migrantska kriza in vzpon desničarskega populizma sta na severni polobli ponudila nov okvir za nasilne konflikte in celo posamična teroristična dejanja. S tem v mislih se moramo lotiti starega izziva pojasnjevanja kognitivne radikalizacije, če uporabimo termin, ki ga predlaga Q. Cassam. Eden od načinov iskanja odgovorov je posvečanje pozornosti vzajemni antipatiji, ki daje krila zlovešči vzajemni krepitvi

vsake od strani in radikalizaciji. Začetna čustva narekujejo družbenoekonomski strahovi najrevnejših slojev države gostiteljice ter negativne drže, ki so posledica izkušenj z zahodnimi intervencijami v družbah, iz katerih prihajajo migranti. Ravnanje obeh strani določajo negativni, večinoma napačni stereotipi. Ob soočenju skupin se zlovešči krog razširi, poglobi in okrepi, negativna stališča pa artikulirajo vodilni hujskači z obeh strani. Razumevanje te epistemske zloveščosti lahko ponudi nekatere zanimive pojasnitve fenomena. Cassam, ki je sicer razvil globok in izviren zmerni epistemski partikularizem, je do takšnega pristopa zadržan, kljub temu pa si sami postavimo vprašanje, koliko lahko vzajemno poznavanje drug drugega pripomore k izboljšanju situacije. Bolj kot se poznamo, več kot vemo o novi situaciji, o državi gostiteljici, večja je možnost premagovanja nekaterih pomembnih kognitivnih razlogov za ekstremizem in nasilje. Na tem mora temeljiti epistemologija, ki je osredinjena na izboljšanje situacije.

Ključne besede: desničarski populizem, radikalizacija, zlovešči krog, lažne novice, mediji, migracije

Nenad Mišćević je hrvaški analitični filozof. Je redni profesor filozofije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, kot predavatelj sodeluje tudi s Centralno evropsko univerzo (CEU), v preteklosti pa je gostoval na različnih univerzah po vsej Evropi (nenad.miscevic@um.si).

Uvod: migrantska kriza

V intervjuju s Q. Cassamom leta 2019 je Mitja Sardoč podal opazko, da je »fenomen radikalizacije, nasilnega ekstremizma in terorizma v ospredje postavil probleme, s katerimi so se prej ukvarjali zgolj na specializiranih tečajih obveščevalnih služb in v okviru varnostnih ved ali pa so sodili na obrobje akademskega interesa« (Sardoč, 2019: 1). V tem prispevku se bomo ukvarjali s specifično, vendar precej globalno in daljnosežno epizodo radikalizma in nasilja, ki je povezana z begunci, migracijami, grožnjo terorizma in nasilnimi reakcijami desnice v državah gostiteljicah. To specifično obravnavo smo izbrali, ker sta migrantska kriza in vzpon desničarskega populizma v ospredju današnje globalne politike ter sta na severni polobli ponudila nov okvir za nasilne konflikte in celo posamična teroristična dejanja.

Najprej zgolj nekaj statistike. Na jug Italije je v štirih letih intenzivne migracije prispelo okoli 600.000 ljudi. Leta 2016 je pri prečkanju Sredozemskega morja življenje tvegalo približno 362.000 beguncev in migrantov; 181.400 jih je prispelo v Italijo, 173.450 pa v Grčijo. V prvi polovici leta 2017 je v Evropo prispelo več kot 105.000 beguncev in migrantov.

Migracija je potekala v kontekstu vzajemne antipatije, včasih je ta vodila v radikalizem in nasilje. Nekateri lokalni prebivalci, ki živijo v skromnih razmerah, so se ustrašili možnih negativnih posledic, kot je izguba priložnosti za

delo. Populistični politiki so hitro prepoznali novo priložnost in se potrudili, da so celotne skupine prebivalstva svojih držav obrnili proti prišlekom. Nič nenavadnega ni, da je to v nekaterih primerih proizvedlo vzajemno sovraštvo.

Naj za začetek podam kratko primerjavo pogledov na narod in kulturno identiteto v Sloveniji pred begunsko krizo in danes. Drago Zajc je še leta 2013 takole povzel usmeritev splošnega prebivalstva:

Politična in ekonomska neodvisnost, ki jo je dosegla Slovenija, je med splošnim prebivalstvom večinoma dojeta kot preusmeritev od Balkana z njegovimi etničnimi spori in bizantinskimi tradicijami nazaj k Srednji Evropi z njenimi demokratičnimi vrednotami in kulturno dediščino. Neodvisnost je bila dojeta tudi kot način za pospešeno modernizacijo in integracijo znotraj mednarodnih organizacij. V državi skoraj ni napetosti med svetovljanskim in nacionalnim. Podpora vstopu v Evropsko unijo je bila zelo velika. [...] Na referendumu, ki je potekal 23. marca 2003, je devet od desetih volivcev glasovalo za priključitev Slovenije EU (Zajc, 2013: 342).

Danes je situacija drugačna. Desničarski populist kot poglavitno grožnjo Sloveniji razumejo migrante. Značilni naslovi, ki jih lahko beremo v medijih, kot je Demokracija, se tako glasijo (navajamo enega od mnogih, ta je iz decembra 2018): *Prvak SDS Janez Janša opozarja: Samo v letu 2017 je bilo v Evropi več kot 200 terorističnih napadov!* Podobna izhodišča lahko najdemo povsod v Evropi, pa tudi v ZDA, predvsem v Trumpovem odnosu do migracije Latinoameričanov. V tem prispevku se bomo ukvarjali z vprašanjem, kako razumeti tovrstne desničarske populistične reakcije.

Sklenimo ta uvod z opomnikom, da je eden od indikatorjev značaja iracionalnosti, ki je tu na delu, količina in vrsta pokvečenih informacij, ki jih populistični mediji proizvajajo, da bi pri svojem občinstvu spodbudili ali okrepili sovraštvo do dejanskih ali potencialnih beguncev. Slovenski desničarski populistični mediji (ki se očitno zgledujejo po madžarskih) govorijo, da je končni cilj begunskega vala islamizacija. Ta invazija naj bi bila ponovitev zgodnejših invazij. Značilen naslov s portala Nova24 (17. septembra 2018) tako bralca opozarja: *Na pragu islamizacije Slovenije: azilanti lahko v Slovenijo pripeljejo tudi svoje družinske člane, ki bodo celo dobili slovenske potne liste!* Pri tem pa gredo včasih v prav absurdne vode. Marakeška deklaracija razumljivo pri njih ni dobro sprejeta, toda pri svojem nasprotovanju gredo tako daleč, da Marakeš povežejo s krščanskim mučeništvom. Revija Demokracija je tako poudarjala, da je bil v Marakešu skupaj s štirimi sobrati

usmrčen frančiškanski redovnik iz 13. stoletja, ki je v tistih krajih razširjal krščanstvo. To povezavo želijo pisci vsaditi v bralčevo zavest: želijo, da ta začne ime Marakeš povezovati z muslimansko usmrtitvijo »naših« junakov. Ta prepričanja in drže so seveda iracionalne, vendar ustvarjajo močno čustveno asociacijo, ki bo vladala bralčevi zavesti in pohabila njegovo razumnost.

Od vzajemne antipatije do zloveščega kroga

Slovenska strankarska politika je bila dolgo sredinska; nevarnost desnega populizma se je zdela majhna. Pred komaj letom in pol sem napisal:

Najljubši slogan slovenskih nacionalistov populistov je »Slovenijo Slovencem«, ki ga včasih dopolnijo s klicem »Tujci, ven!« (v starejši, predbegunski retoriki pa »Čefurji, raus!«). Povprečen slovenski politik si ne more privoščiti rabe takšnih sloganov, saj je slovenska država zgradila močan sistem zaščite človekovih pravic, ki ga ne podpira samo prevladujoč delež slovenskih politikov, temveč tudi lokalne nevladne organizacije, močno pa ga podpira Evropska unija (Miščević, 2019).

Toda potem je nastopila Janševa vlada, ki je pokazala, kako hitro lahko diskurzi, ki krožijo med prebivalstvom, zaradi vzajemne krepitve radikalnih stališč prestopijo v strankarsko politiko. Primer takšne skrajne netolerance, ki je začela pridobivati na moči po letu 2015, je zapis Andreja Šiška, predsednika Zveze domoljubnih društev Hervardi, ki je takole komentiral migrante v Sloveniji:

Pouk v razredu moje hčere je od dneva prihoda migrantskega otroka drugačen kot prej. Učiteljica se mora bistveno več ukvarjati z novim sošolcem [...] To je povsem logično. Sošolcu je menda ime Mustafa in ne govori kaj prida slovensko, razume pa menda nekoliko več. [...] Od takrat, ko sem zvedel, da so na OŠ Martina Konšaka prišli štirje migrantski učenci iz Sirije [...], hodim po svojo hčer v uniformi svobodne slovenske vojske – slovenske varde, razmišljamo pa tudi, da bomo okrog šole postavili straže. Leta 1991 sem se [...] bojeval za samostojno in neodvisno državo Republiko Slovenijo [...], po 25. letih pa mi neposredno pod nos načrtno naseljujejo ljudi, za katere sploh ne vemo, kdo so, ker nam nihče ni povedal ničesar!¹

1 Izjava, ki se še nadaljuje v podobnem slogu, je dostopna na spletni strani Hervardov.

O vzponu populističnih desničarskih diskurzov in gibanj ter o konceptualnih zadregah pri definiciji populizma je že konec leta 2016 pisal Boris Vežjak (Vežjak, 2016):

Če so slovenske vstaje v letih 2012 in 2013 še bile lep zgled levega populističnega dogajanja, se danes mobilizira predvsem populistična desnica, dodobra obtežena s konspirativnimi momenti, teorijami zarot in na paranojo vezanim sovraštvom, kjer se izkoriščajo obstoječe socialne napetosti z demonizacijo manjšin in iskanjem grešnih kozlov. Še zlasti desnica z vpletanjem konspirativne fantazme ponuja privlačno in poenostavljeno razlago za politično nezadovoljstvo in populistični diskurz oblaga z nenehnimi paranoidnimi tezami o ogroženosti Evrope pred islamom.

Toda zakaj do takšnega populizma pride?² Kaj ga spodbudi? Menim, da igrajo pri tem zelo pomembno vlogo informacije, ki smo jim izpostavljeni.

V zadnjih letih so na moči pridobile lažne novice.³ Podobno kot teorije zarote v vseh pojavnostih tudi lažne novice na preizkušnjo postavljajo vero družbe v dejstva, kar posledično prinaša grožnjo enemu od osrednjih stebrov demokracije: zavezanosti resnici. Pri iskanju razlogov za uspeh lažnih novic lahko identificiramo dve izhodišči: po prvem se človeštvo sooča z moralnim kolapsom ter so lažne novice le znak splošnega sprejemanja laži in polresnic (glej na primer Keyes, 2004), po drugem pa so lažne novice posledica sodobnih načinov medijske reprodukcije (glej na primer Ball, 2017). Pomembno je prepoznati, da sta obe izhodišči povezani s fenomenom postresničnosti. Oktobra 2016 je oxfordski slovar postresničnost imenoval za besedo leta, definiral pa jo je kot »tisto, kar je povezano z ali pa označuje okoliščine, v katerih na oblikovanje javnega mnenja bolj kot objektivna dejstva vplivata sklicevanje na čustva in osebno prepričanje«. Čeprav termin ni bil nov, je bil za besedo leta izbran zaradi pogoste rabe v času Trumpove predsedniške kampanje in kampanje za brexit. Danes beseda označuje

2 Q. Cassam, s katerim se bomo izčrpnjeje ukvarjali v nadaljevanju, poda priročno distinkcijo med vedenjsko in kognitivno radikalizacijo (ki je na delu v primeru populizma): »Radikalizacija se lahko nanaša bodisi na posameznikova prepričanja bodisi na njegove metode. Gre za enako razliko, kot jo vzpostavi raziskovalec terorizma Marc Sageman, ko govori o ‚kognitivni‘ in ‚vedenjski‘ radikalizaciji. Kognitivna radikalizacija pomeni ‚sprejetje ekstremnih idej‘, medtem ko vedenjska radikalizacija pomeni ‚obrat k nasilju‘. Govoriti o posameznikovih idejah ali prepričanjih v tem kontekstu pomeni govoriti o njihovi ideologiji. Zato lahko kognitivno radikalizacijo opišemo tudi kot ideološko radikalizacijo« (Cassam, 2019: 1).

3 Domač primer nenehnega pritoka lažnih novic je že omenjena *Demokracija*. Za primere iz Rusije glej Ostrovsky, 2017.

stanje, v katerem izgovorjeno nima nobene podlage v dejstvih, resnici ali realnosti in postane zgolj strateško orodje (McComiskey, 2017: 6). Analiza fenomena in zaznavanje problemov, ki jih prinašajo lažne novice in doba postresničnosti, sta otežena zaradi pomanjkanja ustreznih definicij. Skladno s tem Renda (2018) pripominja, da so pobude Evropske komisije iz leta 2018 pomembne, vendar niso dovolj. V zadnjih nekaj letih so se za lažne novice pričeli zanimati tudi filozofi. Levy (2017: 20) jih definira takole: »Lažne novice so prezentacija lažnih trditev, ki pa o svetu govorijo v formatu in o vsebinah, ki so podobne formatu in vsebinam, ki jih podajajo legitimne medijske organizacije.«

Marc Sageman je ob analizi skrajno negativne retorike, ki jo je širil provladni skupek akterjev, opazil, da lahko ta retorika pripomore k razvoju »kroga nasilja« (Sageman, 2017: 47). Njegova analiza se sicer osredinja na starejši pojav, tj. na lažne informacije, ki so se ob koncu 19. stoletja širile o anarhistih (ibid.: 259), a vendar menimo, da je opozorilo pomembno tudi za današnji čas. Musliman, ki danes živi v kateri od evropskih držav in se sooča s protimuslimanskimi (t. i. protiterorističnimi) lažnimi novicami, lahko kaj kmalu dobi občutek, da je zaradi svoje verske identitete diskriminiran in preganjan, podobno kot so bili Sagemanovi anarhisti. Zato so lažne novice po mojem mnenju še eden pomembnih dejavnikov pri razvoju zloveščega kroga, ki v času migrantske krize določa področje političnega.

Vpliv tovrstnih novic se odraža tudi v praksah družbenih akterjev, kot je policija, katere delovanje pogosto definira nezaupanje do posameznikov zaradi njihovega videza oziroma rase. Maja Pucelj v disertaciji piše o etničnem in verskem profiliranju prosilcev za azil (Pucelj, 2019: 36, 41). Aktivisti slovenske pisarne Amnesty International opozarjajo, da je neupravičeno etnično profiliranje migrantov, ki iščejo mednarodno zaščito, vključeno v protokole za ravnanje s prosilci (Škerl Kramberger, 2019). Podobne kritike so podali tudi uradniki Združenih narodov v primeru hrvaške policije.⁴ V nekaterih primerih pride zaradi temnejše polti celo do streljanja na posameznike. Bumgarner pa v primeru Francije izpostavlja problematičnost sodnih odločitev (2004: 91):

Proučitev odziva francoskega kaznovalnega sistema na migrante, ki živijo v Franciji, kaže, da so ti podvrženi izdatni meri diskriminacije. Neka študija je tako pokazala, da so bili francoski državljani, ki so pozneje kazni za svoja dejanja služili v zaporu, pred sojenjem v priporu v okoli 75 % primerov. Pri migrantih, ki so storili dejanja enake vrste, je

4 Za podobno analizo iz Češke glej Chovanec, 2013.

bil ta delež 90 %. Na večino odločitev o teh priporih so bolj kot policisti vplivali pristojni sodniki.

To radikalno nezaupanje v Evropi in ZDA torej pogosto podpirajo mediji.⁵ Posebej v primeru ZDA se pogosto razpravlja o vprašljivih policijskih praksah. Številni ugotavljajo, da je eden najpogostejših stereotipov o črnski in latinoameriški manjšini njuna domnevna povezanost s kriminalnimi dejanji. Jack Glaser (2014), eden vodilnih strokovnjakov s področja, piše, da številni ljudje ta stereotip sicer eksplicitno zavračajo, vendar je tako ukoreninjen v kulturo, da vpliva na njihovo ravnanje. Naše nezavedno, tako Glaser, ne razlikuje dobro med asociacijami, ki jih odobravamo, in tistimi, ki jih ne, zato bo že to, da v naših možganih sploh obstaja povezava med obema konceptoma (črnc in kriminalno dejanje), ob prisotnosti enega od njiju aktiviralo drugega. In ko mora policist določiti, kdo je v neki situaciji, ki jo določa nezanesljiva negotovost, sumljiv in ga je treba preiskati, je zelo verjetno, da bo uporabil kognitivne bližnjice. Toda kar se zdi policistu legitimna slutnja, utegne biti v resnici rasni stereotip na delu.⁶

Judith Glück (2019: 88) takole pojasnjuje to kognitivno pristranskost:

Teorije dvojnega procesiranja [...] pravijo, da smo ljudje sicer zmožni razmeroma objektivnega, nepristranskega načina refleksije lastnih odločitev in moralnih sodb, vendar je takšna refleksija časovno in mentalno naporna, medtem ko so intuitivne sodbe hitre in avtomatične. Vsekakor je smiselno trditi, da ljudje glede na omejenost svojih mentalnih in časovnih virov ne ravnamo vedno na podlagi zavestne refleksije; ne nazadnje, za večino vsakdanjih situacij je dovolj, če sprejemamo odločitve, ki so »dovolj dobre«. [...] Hevristika in naše pristranskosti so lahko dober način za razumevanje naraščanja polarizacije, ki smo ji trenutno priča v bogatih demokracijah. Še posebej pomembna je pristranskost do posameznikov, ki pripadajo isti skupini, človekova večja naklonjenost tistim, ki so mu podobni, in pristranskost pri izbiri informacij, ki potrjujejo naša prepričanja. Prav tako pomembna je pristranskost, zaradi katere tudi kompleksne pojave raje pojasnjujemo s preprostimi razlagami. Številni imajo najraje

5 Za prakso v Franciji, Veliki Britaniji in Italiji glej Rodio, 2018, za Evropo na splošno pa Open Society Institute, 2009.

6 Podobno o kontrastu med zavestnim občutkom »barvne slepote« in dejanskim, nezavednim rasizmom piše Padula, 2018.

politike, ki jim rečejo, da za zelo zapleten družbeni problem obstaja preprosta rešitev.⁷

Ni težko videti, da opisani procesi težijo k produkciji zloveščega kroga, ki krepí samega sebe. Metafori kroga in spirale sta v literaturi o radikalizaciji in nasilju vseprisotni. Sageman (2017: 47) piše: »Skupki nasilja treščijo nazaj – izzovejo še večjo državno represijo in obsojanje, kar vodi v ponovno maščevanje in krepí krog vzajemnega nasilja.«⁸

Predstavljajmo si mladega muslimana, recimo, da mu je ime Hasan, ki je moral oditi iz svoje države (za resnične zgodbe hasanov tega sveta glej na primer prispevke Boštjana Videmška v časopisu *Delo* ali njegovo knjigo *Na begu* (Videmšek, 2016)). Na poti v Zahodno Evropo doživi nasilje policije: grške, hrvaške, madžarske. Prištejmo k temu »agresijo proti simbolom posameznikove identitete« (Sageman, 2017: 37), ki jo izvajajo prebivalci države gostiteljice in ki praviloma poveča frustracijo potujočega. Ta frustracija lahko v posamezniku sproži jezo, v ugodnih okoliščinah pa v prihodnosti tudi željo po maščevanju, katerega tarča lahko morda postanejo vsi nemuslimani v njegovem novem okolju. Vsakršen odraz njegove jeze lahko okrepi negativno reakcijo novega okolja – reakcija na reakcijo bo povečala destruktivni potencial našega prišleka, ki je moral zapustiti lasten dom.

Razumevanje epistemske in moralne zloveščosti, ki izhaja iz opisanega kroga, lahko ponudi nekaj zanimivih razlag radikalizacije. Q. Cassam je v intervjuju z M. Sardočem (2019: 9) poudaril, da je izziv pri razlagi kognitivne radikalizacije to, »da ne obstaja en način radikalizacije, ki bi vodila v nasilni ekstremizem«, saj je proces »pri vsakem posamezniku drugačen«. Poudarja, da sicer »obstajajo nekatere široke posplošitve o radikalizaciji, tj. skupni elementi v izkušnjah večine tistih, ki so se radikalizirali; vendar

7 Obstajajo tudi bolj optimistične izpeljave, na primer tista Klause Fiedlerja (2019: 124): »Res pa je, da pesimistični pogled morda ni najbolj reprezentativen za nedavno literaturo, v kateri je mogoče opaziti premik od iracionalnosti k adaptivnim funkcijam ekološke in družbene racionalnosti [...]. Hitra in pičla heuristika [...] morda ni skladna s formalno logiko, vendar lahko posamezniku kljub temu pomaga pri orientaciji v negotovem svetu. Spremembe preferenc in zmote [...] lahko odražajo pragmatično nerazumevanje koncepta verjetnosti [...] Nerealističen optimizem je lahko upravičen pod določenimi pogoji [...] Logično razmišljanje se zdi nedotaknjeno, ko je preudarnost predstavljena kot delovanje v okviru družbenih pogodb [...] Človeška percepcija je presenetljivo konsistentna z bayesijskim izračunom [...]. Anomalije lahko razumemo tudi kot povsem običajen stranski učinek navidezno blagih in realističnih preprek ali omejene racionalnosti [...] Nihče ne bo ugovarjal dejstvu, da je delovna vnaša omejena, da ljudje včasih nismo dovolj motivirani, da je cena informacij včasih višja od dobrodejnih učinkov, ki jih prinaša natančnost, da so pristranskosti včasih razlog za okrepljen občutek lastne vrednosti in sreče – in nihče tega ne bo razumel kot dramatično pomanjkljivost našega umevanja.«

8 Podobno tudi o spirali nasilja (ibid.: 366). Za primer tovrstne obravnave terorizma glej German, 2017; Robison, 2007.

pa imajo ti skupni elementi pri napovedovanju prihodnjega dogajanja le omejeno vrednost«. Njegovo pojasnilo je blizu ideji, da »sta kontingentnost in nepredvidljivost radikalizacije obnašanja odraz metafizike, ki jo določa kompleksen niz posebnosti«; v tem kontekstu predlaga pristop, ki ga imenuje zmerni epistemski partikularizem.

Kako lahko z njegovo pomočjo razumemo posamična dejanja in dogodke? Cassamov predlog je, da v razumevanje vsakega posamičnega primera vključimo empatijo. Radikalizacija namreč vedno vsebuje »tako politično kot osebno razsežnost«, zato »zadostno razumevanje politične razsežnosti vedno zahteva empatijo« (2018: 205). Nadaljuje: »Pogosto smo slišali, da je radikalni islam do določene mere odziv na občutke ponižanja: ponižanja, ki ga prinese politična marginalizacija, ponavljajoči se vojaški porazi in okupacija« (ibid.). Do tu se zdi, da Cassam zadeve razume povsem skladno z našim načinom razmišljanja o zloveščem krogu, ki je vzrok za krepitev nasilja. Vendar potem nadaljuje: »Toda nekaj je to razumeti na razumski ravni, nekaj drugega pa čutiti skozi empatijo. Sposobnost čutiti resentment in bolečino, katere vzrok so politične okoliščine, pomeni biti v položaju, ko razumemo ravnanja, ki bi bila sicer nedoumljiva in nepredvidljiva« (ibid.).

Priznati moram, da ne razumem povsem, kaj bi avtor rad povedal. Na eni strani pravi, da lahko radikalizacijo razumemo »na razumski ravni«, v naslednji povedi pa trdi, da je brez sposobnosti empatije pojav »nedoumljiv in nepredvidljiv«. Toda če je nedoumljiv, je razumevanje zgolj na razumski ravni nemogoče! Zdi se mi, da so Cassamovi zadržki posledica prezahtevne koncepcije tega, kaj naj velja za razlago, ki zaznamuje njegov sicer globok in izviren zmerni epistemski partikularizem o nasilju in terorizmu. Seveda je empatija uporabna. Toda kaj mi lahko empatija sploh pove o obnašanju muslimana, ki se je »na ponižanje in politično marginalizacijo odzval z radikalizacijo«? Točno tole: »Sem politično marginaliziran, ker sem Arabec in musliman, zaradi česar sem zafrustriran in jezen.« Empatično razumevanje je v tem primeru povsem vzporedno z razumevanjem na razumski ravni, kot bi ga opredelil Cassam. Strinjam se z njim, da radikalizacija »ni zgolj odziv na kontingentne osebne dejavnike« (2018: 205), in upam, da ideja zloveščega kroga ponuja razlago strukture, ki vodi v radikalizacijo.

Cassam bi tej ideji utegnil ugovarjati, češ da je v grobem pravilna, vendar pa ni dovolj partikularna, saj ne odgovarja na vprašanje, zakaj je Hasan reagiral nasilno, neki drugi prosilec za azil, imenujmo ga Musa, pa ne. No, morda pa Musa ni doživel takšnega nasilja, morda je bila njegova preteklost boljša in ga pokonci držijo spomini nanjo itd. Nič od tega od nas ne zahteva zavrnitve splošnega pojasnjevalnega vzorca, ki smo ga razvili tukaj. Škoda je, da Cassam v razmišljanju o tem konkretnem vprašanju ne naslovi

pristopa Marca Sagemana, na katerega se sicer vedno sklicuje v pozitivnem smislu. Sageman pri razlagi svojega »modela obrata k političnemu nasilju« (kar je tudi naslov prvega poglavja njegove monografije iz leta 2017) precej časa posveti potrebi, da poskušamo zavzeti pogled storilca; poudarja pomembnost njegovega oziroma njenega »pogleda, ki izvira iz identitete«, in predlaga načine za doseganje njegovega razumevanja. Toda Sageman na podlagi tega še ne sklene, da so posplošitve o teroristih kakorkoli napačne ali izpraznjene.

Ukrepi: prvi koraki

Civilna družba, v nekaterih primerih pa tudi višje (administrativne) instance so že vložile določene napore, ki nasprotujejo temu zloveščemu krogu. Oboji delujejo tako na nacionalni in lokalni kot globalni ravni. V tabeli podajamo po en primer za vsako kombinacijo (Tabela 1).

Tabela 1: Nekateri primeri delovanja proti zloveščemu krogu

	Nacionalna/lokalna raven	Globalna raven
Civilna raven	Hrvaške in slovenske nevladne organizacije, ki nudijo pomoč migrantom	Delovanje Rdečega križa
Administrativna raven	izjava nemške kanclerke Angele Merkel, da so migranti dobrodošli	Dejavnosti UNHCR, Sporazum iz Marakeša

Toda to je le začetek. Naslednja pomembna ločnica je tista med konstruktivnimi dejavnostmi in dejavnostmi, utemeljenimi na kritiki. Medtem ko naj bodo prve vseprisotne, je za druge bolj značilno, da se pojavijo v akademskem in novinarskem okolju.

Razlikovati pa moramo tudi med različnimi vrstami motivacije, ki jih imajo posamezni akterji za delovanje proti zloveščemu krogu. Razlikujemo lahko med tistimi, ki delujejo iz preudarnosti oziroma razumnosti, tistimi, ki imajo za vodilo moralo, in tistimi, katerih motivacija je osnovana na pravu in politiki. Recimo, motivacija A. Merkel, da je izrekla dobrodošlico migrantom, je vsebovala razsežnost razumnosti – temeljila je na dejstvu, da Nemčija potrebuje kvalificirano delovno silo. Toda hkrati je to dobrodošlico morda vodil njen občutek za moralo. Sporazum iz Marakeša je na drugi strani zelo očitno utemeljen na pravu in politiki, vendar lahko postavimo hipotezo, da je v ozadju tudi moralni premislek. Nekatera ravnanja se bodo seveda izključevala.

Različne samonikle in samoorganizirane skupine veliko napora vlagajo v enega najtežjih vidikov tega boja proti zloveščemu krogu: prebivalstvo opozarjajo na laži in nepravice, ki jih zaradi delovanja uveljavljenih akterjev pogosto trpijo migranti. Vzajemno poznavanje drug drugega in gradnja novega okolja lahko veliko pripomoreta k izboljššanju položaja in odstranitvi pomembnih kognitivnih razlogov za zatekanje k ekstremizmu in nasilju.

Nekatere od teh dejavnosti bodo za uspeh zahtevale vključenost strokovnjakov ali novinarjev, druge sodelovanje poznavalcev in politikov, spet tretje vključenost čim širšega kroga ljudi. Vsekakor pa obstaja upanje, da zlovešči krog nadomestijo krogi kreposti: da postanejo strokovnjaki zaradi interakcije z nestrokovnjaki bolj politično ozaveščeni in obratno; da se začnejo medsebojno oplajati bolj samonikle in bolj institucionalizirane prakse; in, ne nazadnje, da bo prišlo med skupinami, ki so migrantom bolj naklonjene, in skupinami, ki so jim manj naklonjene, do interakcije, ki bi bila bolj racionalna, kar bi pripomoglo tudi k večji racionalnosti na splošnejši politični ravni.

Takole pretekle poskuse prekinitve zloveščega kroga povzema Sageman (2017: 371):

Epizode političnega nasilja se najpogosteje zaključijo, ko krog prekine državna intervencija. To vključuje fokusirano in sorazmerno uporabo represije proti kršilcem zakonov: v osnovi obglavljenje skupnosti protestnikov z odstranitvijo njenega nasilnega dela ter povratek k pravičnosti in poštenosti z nepristranskimi in transparentnimi postopki, ki vključujejo smiselne kazni, in procedurami, ki na legitimen način naslavljajo pritožbe. Identitetna perspektiva zagovarja stališče, da je najbolj določujoča značilnost dobrega vodenja države poštena in spoštljiva obravnava vseh članov družbe, še posebej nepristranska obravnava manjšin, saj to gradi skupno družbeno identiteto in nacijo ter spodbuja spoštovanje zakonov, zavezanost narodu in pripravljenost državljanov na sprejemanje žrtev.

Podobne interakcije in mesta za mogočo intervencijo, kot jih lahko znamo v primeru radikalizacije, ki jo sprožijo migracije, bi lahko izolirali pri vseh skrb vzbujajočih oblikah radikalizacije, najsi gre za suverenizem, nacionalizem, šovinizem ali terorizem.⁹ Te interakcije bi lahko imenovali

⁹ Naj se ponovno obrnem na J. Glück (2019: 88): »Modri ljudje vedo, da rešitve zapletenih problemov ne morejo biti preproste in da navidezno preproste rešitve nujno spregledajo interese in potrebe vsaj ene od vpletenih strani (običajno je to stran z najmanj vpliva). V splošnem velja, da številne naše sodbe, še posebej če jih sprejmemo pod stresom (in večina

»deliberativne«; obstaja upanje, da utelešajo zahteve, ki jih pred nas postavlja habermasovski model deliberativne demokracije. Emilie Pratico (2019) v razmišljanju o boju proti zanikovalcem podnebnih sprememb pomen deliberacije opiše takole:

Proces deliberacije nam omogoča uvideti, da ne drži le, da so ekološka vprašanja tudi vprašanja pravičnosti, ampak tudi, da lahko na razumske rešitve teh vprašanj računamo le, če bo njihovo iskanje potekalo na ravni dogovarjanja. Prava rešitev mora biti tudi pravična rešitev.

Dejanske okoliščine deliberativne razprave seveda nikoli niso idealne. Toda kljub temu si je koristno zamišljati, kako bi takšna razprava lahko potekala v idealnem scenariju, k čemur nas pozivata tudi Habermas in Scanlon. Po tem scenariju imajo vsi udeleženci vse informacije o pojavu, o katerem razpravljajo, razpravo pa vodi racionalnost. Predloge rešitev, o katerih se udeleženci strinjajo, je treba zapisati v hipotetični (družbeni) dogovor. Predstavljajmo si, da bi lahko imeli takšno razpravo o migracijah. Kdo bi sodeloval v njej? Zagotovo predstavniki migrantov in različnih slojev države gostiteljice. Slednji bi morali imeti popolne informacije – na primer jasno bi moralo biti, da muslimanski priseljenci ne pomenijo grožnje gostiteljski kulturi. Prav tako bi morali delovati racionalno in biti zmožni iz začetnih premis izpeljati sklep. Lahko si zamišljamo, da bi sodelujoči v razpravi na koncu dosegli dogovor. Morda bi bil izkupiček za migrante skromen, na primer zgolj priznanje, da je pravica do azila človekova pravica, ki je neodtujljiva; toda prav tako bi lahko dosegli kaj več.

Sklep

Star izziv pojasnjevanja kognitivne in vedenjske radikalizacije se danes sooča z novim kontekstom desničarskega populizma, ki se je razvil zaradi migrantskega gibanja. V članku smo argumentirali, da je primeren model za razlago tega pojava krog oziroma spirala, ki se začne z negativnimi odzivi na tujce, predvsem muslimanske begunce, in nadaljuje z njihovo negativno reakcijo, kar vodi v še močnejše antipatije prebivalcev gostiteljske države, ki

nas je pogosto pod stresom), ne izhajajo iz upoštevanja vsega znanja, ki ga imamo na voljo v tistem trenutku, in zato niso nujno najboljše. Naredimo jih hitro in intuitivno, v njih vključujemo hevrstiko in smo pristranski. Čeprav je to morda dobra metoda pri posameznikovi izbiri avtomobila ali stanovanja, verjetno ni najboljši način odločanja o politiki države, sprejemanja nove zakonodaje ali zdravljenja pacientov. Te odločitve zahtevajo modrost.«

ponovno sprožijo negativne reakcije itd. S tem postaja krog vedno bolj zlovešč. Nekatere tako nastale napetosti lahko izvirajo tudi iz kolonialne preteklosti in postkolonialnega ravnanja razvitih držav v nekdanjih kolonijah.

V primeru migracij desničarske populistične stranke in skupine izkoriščajo prisotne antipatije in s tem ustvarjajo zlovešči krog. Menimo, da ta model zadostno pojasni način, na katerega poteka radikalizacija. Njegov očiten potencial govori tudi proti konceptualizaciji Q. Cassama, ki meni, da ne moremo podati splošnega modela radikalizacije.

Obstaja upanje, da lahko krog oziroma spiralo radikalizacije prekinemo z radikalno spremembo politike v državah gostiteljicah, ki bo potekala v smeri tolerantce in boja proti populizmu. Seveda to ne reši problema vzrokov, zaradi katerega ljudje sploh migrirajo, a to je druga razprava.

In kje smo v Sloveniji in Evropi danes? Tako Slovenija kot Evropska unija sta na razpotju. Slovenska politika ima dve možnosti: bodisi bo sledila Orbánovi politiki, ki vodi v eksplozijo populizma in radikalizma, bodisi bo krenila na zmernejšo pot. S podobnimi izzivi se sooča celotna unija: bodisi bo višegrajskim državam uspelo njihov populistični model razširiti v svoje sosedne države, bodisi bo prevladala zmernejša država, ki pušča nekaj prostora tudi za pošteno obravnavo migrantov.

Upamo lahko na prekinitev spirale netolerance, nasilja in radikalizacije, toda bojim se, da je v tem trenutku to upanje največ, kar imamo; dostopni ukrepi so redki in nam ne morejo zagotoviti boljše prihodnosti.

Prevod: Danijela Tamše

Literatura

- Ball, James (2017): *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*. London: Biteback Publishing.
- Bumgarner, Jeffrey B. (2004): *Profiling and Criminal Justice in America: A Reference Handbook*. ABC-CLIO, Inc.
- Cassam, Quassim (2018): Epistemologies Of Terrorism. *Royal Institute of Philosophy Supplement* 84: 187–209.
- Cassam, Quassim (2019): *Vices of the Mind: From the Intellectual to the Political*. Oxford University Press.
- Chovanec, Jan (2013), How Come You're not a Criminal? Immigrant Stereotyping and Ethnic Profiling in the Press. V *Discourses on Immigration in Times of*

- Economic Crisis: A Critical Perspective*, M. Martínez Lirola (ur.), 194–215. Cambridge Scholars Publishing.
- Fiedler, Klaus (2019): Metacognitive Myopia: Gullibility as a Major Obstacle in the Way of Rational Behavior. V *The Social Psychology of Gullibility Fake News, Conspiracy Theories, and Irrational Beliefs*, J. P. Forgas in R. F. Baumeister, 123–139. Routledge.
- German, Lindsey (2017): The Vicious Cycle of War, Terrorism and Islamophobia. *Counterfire*, 25. marec. Dostopno na: <https://www.counterfire.org/articles/analysis/18846-the-vicious-cycle-of-war-terrorism-and-islamophobia> (20. 10. 2010).
- Glaser, Jack (2014): *Suspect Race: Causes and Consequences of Racial Profiling*. Oxford University Press.
- Glück, Judith (2019): Wisdom vs. Populism and Polarization: Learning to Regulate Our Evolved Intuitions. V *Applying Wisdom to Contemporary World Problems*, R. J. Sternberg, H. C. Nusbaum in J. Glück (ur.), 81–110. Palgrave Macmillan.
- Keyes, Ralph (2004): *The Post Truth Era Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. St. Martin's Press.
- Levy, Neil (2017): The Bad News About Fake News. *Social Epistemology Review and Reply Collective* 6 (8): 20–36. Dostopno na: <https://social-epistemology.com/2017/07/24/the-bad-news-about-fake-news-neil-levy/> (20. oktober 2020).
- Miščević, Nenad (2019): »Vratit ćemo narodu državu« – desni populizam, nacionalizam i novi izazovi. *Političke perspektive* 9(1): 37–66. Dostopno na: <https://hrcak.srce.hr/227635> (20. oktober 2020).
- Open Society Institute (OSI) (2019): *Ethnic Profiling in the European Union: Pervasive, Ineffective, and Discriminatory*. New York: OSI.
- Ostrovsky, Arkady (2017): *The Invention of Russia: The Rise of Putin and the Age of Fake News*. Penguin Books.
- Padula, Guy (2018): *Colorblind Racial Profiling: A History, 1974 to the Present*. Routledge.
- Prattico, Emilie (2019): Habermas and Climate Action. *Aeon*, 18. december. Dostopno na: <https://aeon.co/essays/how-can-habermas-help-us-think-about-climate-change> (20. oktober 2020).
- Pucelj, Maja (2019): *Islamofobija skozi prizmo sodobnih migracij*. Ljubljana: Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Renda, Andrea (2018): *The Legal Framework to Address "Fake News": Possible Policy Actions at the EU Level*. Evropski parlament, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. Dostopno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA\(2018\)619013_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA(2018)619013_EN.pdf) (20. oktober 2020).

- Robison, Kristopher K. (2007): *The Challenges of Political Terrorism: A Cross-National Analysis of the Downward Spiral of Terrorist Violence and Socio-Political Crisis*. Doktorska disertacija. Ohio State University.
- Rodio, Clarissa (2018): *How Counter-Terrorism Measures Fuel Racial Discrimination of Muslims across Europe*. Queen Mary University of London. Dostopno na: [https://www.academia.edu/44660937/How_counter_terrorism_measures_fuel_racial_discrimination_of_Muslims_across_Europe_](https://www.academia.edu/44660937/How_counter_terrorism_measures_fuel_racial_discrimination_of_Muslims_across_Europe) (9. novemner 2020).
- Sardoč, Mitja (2019): Radicalisation, Violent Extremism and Terrorism: An Interview with Quassim Cassam. *Critical Studies on Terrorism*. Dostopno na DOI: 10.1080/17539153.2019.1675939.
- Sageman, Marc (2017): *Turning to Political Violence: The Emergence of Terrorism*. University of Pennsylvania Press.
- Škerl Kramberger, Uroš (2019): Slovenska policija bi na domači zemlji postopke prepustila Hrvatom. *Dnevnik*, 16. december. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042917211> (20. oktober 2020).
- Vežjak, Boris (2016): Nekaj patološko sumljivega. *Mladina, posebna številka Alternative: Populizem*, 9. december, str. 72–77.
- Videmšek, Boštjan (2016): *Na begu. Moderni eksodus (2005–2016): z begunci in migranti na poti proti obljubljenih deželam*. Ljubljana: Umco.
- Zajc, Drago (2013): Slovenia. V *2013 Handbook of Political Change in Eastern Europe*, S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause, Terje Knutsen (ur.), 339–356. Edward Elgar.